

ВЙЕКОСЛАВА ЮРДАНА

Университет „Юрай Добрила“ – Пула

✉ vjurdana1@gmail.com

ЕВЕЛИНА ГРОЗДАНОВА

Загребски университет

✉ evypool@yahoo.co.uk

**„HODI BRATKO, SEDI, DA L' RAZBERAŠ ŠTO T' GOVORIM“:
ЗА БЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРИЯ ОТ ПЕРОТО НА ДВАМА
ХЪРВАТИ В ЦАРИГРАД***Анотация*

В текста се представят и анализират два документа: писма на Александра (Алка) Мажуранич-Несторов и извадка от дневника на анонимен хърватин, като източник и материал за изследване на хърватско-българските културни допирни точки. Освен посочената тема, и двата изследвани документа са написани на едно и също място – Цариград. Като съпруга на българския дипломат Димитър (Минчо) Несторов, Алка Мажуранич-Несторов пише писма на близките си от различни градове и държави, където Несторови са заемали дипломатическа служба. По-голямата част от тях са от Цариград и са писани през първото и второто десетилетие на XX в. Писмата са адресирани до семейството, към което Александра принадлежи – известната хърватска фамилия Мажуранич. Един от най-блестящите представители на това известно семейство е Ивана Бърлич-Мажуранич (1874–1938), най-популярната хърватска писателка, първата жена академик в Югославската академия на науките и изкуството. Александра Мажуранич-Несторов е сестра на Ивана. Анонимният хърватин, който пътува до Цариград и пребивава там известно време, пише своя дневник през 1843 г., а извадката е публикувана под заглавието „Нещо за българите“ (Nešto o Bugarih) през 1844 г. в списанието „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska“ в Загреб. Това е първото списание, посветено на литературата и културата, съдържащо и литературни приложения, а негов издател е водачът на Илирийското движение Людевит Гай. Сътрудници в списанието са били и братята Мажуранич. Началното изречение в заглавието на настоящото изследване „Hodi bratko, sedi, da l' razberaš što t' govorim“ е цитат от споменатия дневник, чрез него хърватският автор, поканен на приятелска среща от българите, изтъква общия славянски произход на двата народа. Целта на текста е да покаже, че разглежданите писма и извадката от дневника са изключителни свидетелства за хърватско-българските взаимоотношения, които предоставят богат материал за научни проучвания в много области: литература, история, политика, география.

Ключови думи: хърватско-български взаимоотношения, семейство Мажуранич, Христо Несторов, Димитър Несторов

Историята на хърватско-българските отношения е дълготрайна и богата. Основата на духовната близост между тези два южнославянски народа се корени в глаголическото наследство – глаголицата, използвана и в Първото българско царство, намира своя разцвет и векове живее по бреговете на Адриатическо море (Хърватското приморие и по-специално Истрия). За това свидетелства и прочутият запис на поп Мартинац, който е написан в Гробник (в Хърватското приморие) за битката на Кърбавското поле. Тази бележка поп Мартинац оставя в обемния Втори новлянски бревиар от 1495 г., който е написан в две колони на глаголица. Тук поп Мартинац, говорейки за турската инвазия и насилствените турски набези из южнославянските земи, споменава и България: „I obuêm’ši vsu grčīu i bulgariū bos’nu i rabaniū nalegoše na êzikъ hrvatski.“ [‘И като взеха Гърция и България, Босна и Албания, нападнаха хърватския народ’]¹. В компаративен южнославянски контекст също така е отбелязано, че записът на поп Мартинац е функционално сходен със записа на инок Исаия, хилендарски монах, който, превеждайки от гръцки Псевдо-Дионисий Ареопагит, оставя бележка за битката на река Марица през 1371 г. ([2]:11).

Но и през следващите векове и периоди хърватско-българските връзки се развиват богато и ползотворно, при това в различни области. Особено в областта на литературата. А така е и днес. За това свидетелства изложбата „Език свещен на моите деди: хърватско-български паралели“, която бе открита на 26 октомври 2015 г. в Националната и университетска библиотека в Загреб и продължи до 3 ноември 2015 г.² След това изложбата бе реализирана виртуално и под електронна форма е достъпна в мрежата. Там е публикуван и текст на съавторката на настоящия текст, посветен на Христо Несторов като хърватско-българската връзка в контекста на създаването на антологичния роман за деца „Чудните приключения на чирака Хлапич“ на хърватската авторка Ивана Бърлич-Мажуранич ([3]).

Фамилията Мажуранич

Ивана Бърлич-Мажуранич (1874–1938) е добре позната хърватска писателка и първата жена академик в Югославската академия на науките и изкуството. Внучка е на Иван Мажуранич (1814–1890), хърват-

¹ Използваме и превода на хърватски от Ст. Дамянович [1].

² Изложбата бе организирана от Националната и университетска библиотека в Загреб с подкрепата на Посолството на Република България в Хърватия и Хърватско-българското дружество в Загреб. Изложбата включва избрани книги, а името си получава от стихотворението на Иван Вазов „Език свещен на моите деди“. Целта на проекта бе да покаже, че България и българите присъстват в хърватските книги отдавна посредством темите и обстоятелствата, които ги свързват. Връзката започва със старите глаголически текстове, какъвто е „Летопис на поп Дуклянин“ от XII в., и стигат до най-съвременните текстове, които представят българската култура.

ски писател, езиковед и политик, хърватски бан и една от най-значимите личности на Хърватското национално възрождане. Той майсторски възстановява изгубените XIV и XV песни на Гундуличевия „Осман“, автор е и на най-великото лирическо произведение на хърватския романтизъм – епическата поема „Смъртта на Смаил-ага Ченгич“.

Фамилията Мажуранич от Хърватското приморие дава още цяла редица писатели и филолози, каквито са Антун, Фран, Матия и Владимир Мажуранич. От такова славно семейство Ивана Бърлич-Мажуранич чрез брака си влиза в друго старинно и с голям принос към хърватската култура семейство – Бърлич от Славонски Брод. В историята на хърватския народ подобен уникален синтез на севера и юга се случва само при сливането и дейността на династиите Зрински и Франкопан. В такива традиционни извънконтекстови рамки се развива и (по)етиката на Ивана Бърлич-Мажуранич, т.е. нейната авторска ориентация, която е логична последица от израстването в дома на Мажуранич, който е огледало на европейската култура и в който властва духът на хърватството и славянството, точно както и по-късно в нейното ново семейство от Славонски Брод.

През 1913 г. Ивана публикува романа си за деца „Чудните приключения на чирака Хлапич“³. Главният герой в романа, както подсказва заглавието, е чиракът Хлапич, който учи общарския занаят при майстор Мърконя, груб човек с тежък характер. Заради несправедливите обвинения на Мърконя, че е сгрешил в работата си, Хлапич бяга в белия свят. Пътуването продължава цяла седмица, съпътствано от много приключения и беди, но с щастлив край за главния и повечето второстепенни герои.

Това е първият истински роман за деца в хърватската литература, който често бива наричан стожерно и основно произведение в развожа на хърватския детски роман, както и парадигма на хърватската литература за деца ([4]: 60). Също така заема класическо място в корпуса на хърватската, но и на световната литература за деца ([5]: 137–138).

Тук е мястото да отбележим, че Ивана Бърлич-Мажуранич е била предлагана четири пъти за Нобелова награда (1931, 1935, 1937 и 1938 г.), позната е като Хърватския Андерсен (заради разказваческата си виртуозност) и Хърватския Толкин (заради потапянето във фантастичния свят на митологията).

За изключителността на литературното творчество на Ивана Бърлич-Мажуранич свидетелстват и наистина многобройните издания на творбите ѝ, както и техните преводи. Романът за чирака Хлапич е отпечатан в повече от сто издания и е преведен на повече от двадесет

³ Творбата излиза със заглавието „Чудните приключения на чирака Хлапич – повест за деца“, издание на Хърватския педагогическо-литературен съюз, като 56-а книжка в поредицата „Младежка библиотека“. Автор на илюстрациите е Наста Шеноа-Ройц, а редактор – Йосип Шкавич.

езика. Между тях е и преводът му на български език. Това става през 1975 г., а преводач е Христиана Василева. Редактор на изданието е Сийка Рачева, илюстратор е Стефан Шишков, а издателството е „Народна младеж“ в София. Но с това не свършват връзките на образа на Хлапич и произведението с България. Точно появата на романа за чирака Хлапич е свързана дълбоко с хърватско-българския контекст. Известно е, че голямата хърватска писателка Ивана Бърлич-Мажуранич посвещава романа за чирака Хлапич на племенника си Христо Несторов, този факт присъства и под формата на кратка бележка в загребската изложба. Но тази тема, въпреки изследванията на съавторката на настоящия текст, не е разглеждана по-задълбочено нито в хърватското⁴, нито в българското литературознание⁵.

Христо (Ристо) Несторов (1907–1969) е син на сестрата на Ивана Александра (Алка) Мажуранич-Несторов (1878–1971) и Димитър (Минчо) Несторов (1868–1943), който е български дипломат. Галено е наричан Ристо, Риста и Мали Ристич.

Като съпруга на българския дипломат Димитър (Минчо) Несторов, Алка пише писма на роднините си от различните градове и държави, в които Несторови са изпълнявали дипломатическата си служба.

Тези писма са изключителен източник за проучване на хърватско-българските културни връзки, но също така не са подробно изслед-

⁴ През 2013 г. по повод стогодишнината от първото издание на романа „Чудните приключения на чирака Хлапич“ съавторката на настоящия текст започва своите изследвания върху връзките на героите от романа с извънтекстуалната действителност, както и върху връзката между образа на чирака Хлапич и действителната личност Христо Несторов. На тази тема изнася доклада „Od čudnovatog do čudesnog: 100 godina Čudnovatih zgoda šegrta Hlapića“ на международна научна конференция, която се провежда от 18 до 20 април 2013 г. в Славонски Брод. В своето изследване тя включва и студентката си Ирена Петрович, на чиято дипломна работа, посветена на творчеството на Ивана Бърлич-Мажуранич, е научен ръководител в Педагогическия факултет към Университета „Юрай Добрила“ в Пула. Предварителните резултати от изследванията (проведени в Архива на семейство Бърлич в Славонски Брод и във Възпоминателната библиотека и сбирка Мажуранич-Бърлич-Ружич във Вила Ружич в Риека) са публикувани в сборника от конференцията. (Jurdana, V., u koautorstvu s diplomanticom Irenom Petrović, Pokušaj rekonstrukcije izvanknjiževnih predložaka za književne likove u romanu „Čudnovate zgode šegrta Hlapića, u Šegrt Hlapić - od čudnovatog do čudesnog: Zbornik radova, ur. Berislav Majhut, Smiljana Narančić Kovač, Sanja Kralj Lovrić, Zagreb – SlavonSKI Brod, 2015, str. 221–235).

⁵ На тази тема съавторката на настоящия текст представи доклад на Международната научна конференция „Паисиеви четения“, която се проведе от 29 до 31.10. 2015 г. във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Текстът е публикуван в сборника от конференцията: Jurdana, V. Hristo Nestoroff kao zbiljski okvir književnom liku šegrta Hlapića. // *Naučni трудове. Slavistika, Plovdiv*, 2015, 53, 1, София, 2016, с. 197–216. Точно тогава започва сътрудничеството между двете авторки на настоящия текст и по този начин В. Юрдана чете лекции пред студентите слависти във Филологическия факултет в Пловдивския университет, в които е включена и въпросната тема.

вани⁶. Писмата се съхраняват в архива на Фондацията на Матилда Ружич – Възпоминателна библиотека и сбирка Мажуранич-Бърлич-Мажуранич в град Риека под името „Дипломатическо наследство Несторов“. Намират се именно в Риека, защото там е живяла Нада Бърлич (1893–1964) – най-голямата дъщеря на Ивана Бърлич-Мажуранич и д-р Ватрослав Бърлич. Тя се омъжва в Риека за д-р Виктор Ружич, доктор на юридическите науки, адвокат, политик, хърватски бан – бан на Савска бановина, министър на правосъдието, художник. Затова във Възпоминателната библиотека и сбирката Мажуранич-Бърлич-Мажуранич са съхранени голям брой книги, документи и архиви на семействата Мажуранич, Бърлич, Ружич, Деметер, Бадовинац, Бернат Лендвей и на други семейства, свързани с тях. Освен библиотеката, в която се пазят повече от 8000 книги, сбирката съдържа и колекция фотографии, документи, ръкописи и стилно обзавеждане, художествени платна и лични предмети на известните членове на споменатите фамилии. Библиотеката е паметник на културата на Република Хърватия от 1946 г., като е оформена от Иван Мажуранич и неговия брат писателя Антун Мажуранич. В нея се намират творбите на Иван и Антун Мажуранич, Владимир Мажуранич, Матия Мажуранич, Димитрия Деметер и Ивана Бърлич-Мажуранич. Сред всички книги се откроява ръкописът на Иван Гундулич „Осман“ от 1650 г. Също така, тази библиотека съставлява едно цяло с архива и библиотеката на семейство Бърлич в Славонски Брод, като и двете са собственост на семейство Ружич. В момента за библиотеката и сбирката се грижи г-н Теодор де Канциани. Вила Ружич – Възпоминателна библиотека и сбирка Мажуранич-Бърлич-Мажуранич в Риека представлява уникален комплекс и днес може да се разглежда като изключително културно богатство, като е добавено името Фондация Матилда Ружич, защото с голяма прилежност и предани грижи са го запазили правнучката на Ивана Бърлич-Мажуранич покойната проф. Матилда Ружич и проф. Теодор де Канциани.

Дипломатическо наследство Несторов

В архива под името „Дипломатическо наследство Несторов“, който е така изненадващо в Риека, далече от България, но запазен заради Александра (Алка) Мажуранич-Несторов, се съхраняват интересни книги, авторски текстове, документи, дипломатически спомени, писма, фотографии и лични предмети на семейство Несторови. В контекста на темата на настоящия текст акцентираме върху: 1. Орден за граждански

⁶ На тази тема съавторката на настоящия текст (В. Юрдана) представи изследването си „Sve u vrtovima i zelenilu: bugarski dojmovi iz korespondencije Aleksandre (Alke) Mažuranić-Nestoroff“ на Международната научна конференция „Хърватски и български културни дейци в Загреб“, която се проведе в Загреб от 2 до 4 октомври 2017 г. под организацията на Хърватската академия на науките и изкуството и Института за балканистика с Център по тракология към Българската академия на науките.

заслуги – България (Царство България), втората половина на XIX в.; 2. Новогодишни поздравления към Димитър Несторов от майката на княза, Мария Луиза и българския княз, собственоръчни подписи и писма (1890–1904); 3. Снимки от българския дворец; 4. Декрет на княз Фердинанд I с княжеския герб и собственоръчен подпис за провъзгласяването на Минчо Несторов за негов секретар през 1893 г.; 5. Орден за граждански заслуги, който княз Фердинанд присъжда на Минчо Несторов в София през 1892 г.; 6. Документ, с който княз Фердинанд присъжда орден „Св. Александър“ от 1907 г. (собственоръчен подпис); 7. Лични документи на Минчо Несторов; 8. Лични документи на Христо Несторов; 9. Художествено съчинение на Христо Несторов, поправено от леля му – писателката Ивана Бърлич-Мажуранич; 10. Собственоръчен подпис на Минчо Несторов от 1925 г. върху книгата „Правописен речник на българския език“; 11. Банкноти (монети от Царство България); 12. „Geschichte der Bulgaren“ (Прага, 1876); 13. „Български народни песни“ (Белград, 1874); 14. „Чудните приключения на чирака Хлапич“ (София, 1975 г.); 15. „Географски речник на България“ (София, 1958); 16. „История на старобългарското право“ (София, 1910); 17. Портрети – фотографии с подписи на българското царско семейство ([6]: 24–25).

Проучвайки „Дипломатическо наследство Несторов“, откриваме, че Минчо Несторов е роден в Казанлък на 13 март 1868 г. в заможна семейство на търговци. Завършва Робърт колеж в Истанбул през 1887 г. След това Димитър Несторов става личен секретар на Фердинанд I (1861–1948). В началото на 90-те години на XIX в. Фердинанд се жени за княгиня Мария Луиза Бурбон-Парма. Минчо Несторов първо става учител на княгинята, а след това и на децата им – принцовете Борис и Кирил и принцесите Евдокия и Надежда. Освен това, Несторов е таен царски съветник, като по-късно става дипломат. Поради тази причина част от документацията на Минчо Несторов в „Дипломатическо наследство Несторов“, която се отнася за семейството на българския цар, съдържа отделни предмети с личен характер и документи с официален характер ([8]: 15–18).

През 1905 г. Минчо Несторов е провъзгласен за първи секретар на българското посолство в Белград. Там се запознава с бъдещата си съпруга Александра (Алка) Мажуранич. Венчават се в Загреб през 1906 г. Освен български, френски, английски, немски и турски език, които владее, Димитър Несторов започва да учи покрай съпругата си и хърватски език. Интересно е да се отбележи, че в този период връзките между България и Хърватия се реализират и чрез отпечатването на интересен географски атлас на България – „Geografičeski atlas“, издаден в Загреб през 1907 г., благодарение на Минчо Несторов. Младото семейство се мести след това в Истанбул, където Минчо е секретар в българското посолство до 1911 г., а после заминава за Берлин. От 1914 г. Несторови

живеят в Загреб. Алка и Минчо имат две деца – Христо и Теа. Минчо Несторов умира в Загреб на 3 декември 1943 г., а съпругата му Алка, която се грижи за наследството на фамилията Мажуранич, умира в Загреб на 18 януари 1971 г.

Писмата на Алка Мажуранич-Несторов

Алка Мажуранич-Несторов редовно пише писма на роднините си. Писани са от различните градове и държави, в които Несторови са изпълнявали дипломатическата си служба, така че и те, както и писмата на другите членове на фамилията Мажуранич, са документи с голямо значение за научни изследвания в различни области: литература, история, политика, география.⁷

Тук трябва да подчертаем, че писмата на Алка представляват изключителен източник за изучаване на хърватско-българските културни връзки. Въз основа на прочетения в цялост материал, в настоящия текст представяме онези писма, както и част от други, които са потвърждение и илюстрация на такива хърватско-български културни връзки. Първото писмо, на което ще обърнем внимание, Алка изпраща от Белград на 7 февруари 1905 г. Озаглавено е: *Само до най-близките!* В това обширно писмо Алка описва и първата си среща с Димитър, която става в немското посолство в Белград: „При Х (немския посланик фон Хайкинг) се запознах на соаре със симпатичния първи секретар на бълг. Дипл. агенция, Несторов. Прекарал е седем години в двореца на Фердинанд Кобургготски като негов личен секретар. Несторов е завършил всички науки в американския колеж в Цариград. Говори отлично френски (освен английски), а от нашия и бълг. език е съставил особен език, който той нарича *langue serbe*. Родом е от Казанлък и ми разказваше много за двореца и за тази „розова долина“, която, както всички ми казват, е перлата на Балканите. Там живеят родителите му, вероятно заможни хора. Той е бил в Белград по време на страшното убийство на Александър Обренович и Драга Машин. Много ме заинтригува това, което ми разказа за Драга, която е познавал добре и често е бил неин гост, преди сватбата ѝ с краля.“

След това Алка пише, че българският дипломат е бил поканен на чай при нейната домакиня Тинка, приятелка на семейство Мажуранич, при която е била отседнала в Белград: „Т. покани „Хекторов“, както тя редовно го наричаше, на чай. Покани и българския военен аташе, Ганчев, и младата му съпруга, красива рускиня. Тя е дребна, малка женичка, много богата, отлично възпитана и изключително интелигентна. Т.

⁷ Например, за периода, който семейство Несторови прекарва в Истанбул, въз основа на споменатото „Дипломатическо наследство“, през 2015 г. е отпечатана книгата „The Istanbul Letters of Alka Nestoroff“, чийто редактор е Клара Воларич, издател е Max Weber Stiftung – Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland в Бон, под редакцията на Ориент институт в Истанбул.

я обича и много ѝ е жал за нея, защото Ганчев е много нетактичен с жена си и безкрайно груб. Л. (Луїо, съпругът на Тинка) твърди, че Рая – така се казва госпожа Ганчев, е дъщеря на богат руски евреин, което не е невъзможно, но не е и сигурно. Изглежда *en tout cas* – че нещо в този брак не върви, но и двамата с гордост говорят за сина си, който е само на годинка.“

В писмото Алка споменава и красотата на съпругата на българския министър Ризов – „черногорка на 20 години (а той е почти на 50)“ ([9]). Във второто писмо, изпратено на 12 август 1907 г., т.е. през времето, когато Ивана пише своя роман, Алка пише на майка си от София. Алка вече е омъжена за Димитър, родил се е и синът им Христо, с когото пътува от Загреб през Белград и София до Истанбул. Специално отбелязва, че ще опише *сгодите и несгодите* (заглавието на хърватски език на романа на Ивана е: „*Čudnovate zgode...*“) по време на пътуването от Белград до София. В Белград: „На белградската гара ни посрещна младият аташе на българската агенция. (...) нае ни българинът две стаи в близкия хотел и заедно с това, по един възхитителен начин се справи с безбройните куфари и пакети. Ангажира се също така да ни резервира цял вагон първа класа до София. Чудно как този нощен влак няма спални вагони. Настанихме се като крале и благодарихме на младия дипломат за любезното съдействие. Въпреки цялата си шармантност, любезност и приветливост, сигурно му бяхме дошли в повече – и ние, и децата, и всичките онези куфари, които носеше, броеше, вдигаше и спускаше от вагон във вагон. Такова впечатление имах. Мисля, че беше така.“

Пътуват след това с влака от Белград до София. Пътуването Алка описва като „неатрактивна балканиада“, защото вагонът им е пълен с дървеници. Когато стигат в София, пише следното: „Нашият път от Белград до София е белязан от първите впечатления на пътя от последната точка на запада към изтока. (...) Стигнахме рано сутринта на софийската гара. Всичко ми изглеждаше много по-красиво, отколкото очаквах. (...)“. Тя открива някои детайли за софийския елит, а след това се пита: „Не зная как ще приемат мен – надявам се, че ще се представя с успех пред софийското общество.“ По-нататък описва града: „Колкото набързо успях да видя от София, изключително ми харесва. София е цялата в градини и зеленина. И къщите са съвсем представителни (...). Странно ми е, че през деня кафенетата са празни, което е напълно различно от Белград, където са винаги пълни. Дори от загребските кафенета. Трудолюбиви са българите и подредени, а *faire peur*. Мъжете изглеждат като татари, но симпатични, а жените повечето са сладки, черни и изцяло а *la franca*! (...) Катедралата е прекрасна, паметникът на Цар Освободител е красив, а храната – приготвена с овче масло – „*Brechmittel*!“ (...) Христо е отлично. Струва ми се, че никъде не му е било по-приятно от тревата на Борисовата градина. Вероятно това е първият зов на кръвта.“ Завършвайки писмото си от София, Алка подчертава, че продължава

пътя си към Цариград, където я чака съпругът ѝ Димитър, при това: „Мисля, че тази зима ще видя българския дворец и ще бъде представена на Княза. След белградския – наистина дворец, който не е прекалено церемониален – интересува ме този софийски дворец, възпитан с бурбонския бастун на принцеса Клементина. Да се замисли човек как е успяла да въведе строгия, почти испански церемониал!“ ([10]).

В третото писмо, изпратено от Цариград на 20 август 1907 г., пише: „На гарата ни посрещна Минчо с двама „гавазии“ от легацията. С голямо учудване гледаше и се възхищаваше на „отрочето си от мъжки пол“. Беше го оставил в Загреб в пелени. Но сега му го представихме в бяла премяна, с руса гъста коса, подстригана „à la russe“, с лачени обувки с розички, с черни очи, които Ти, мамо, най-много обичаш, сигурно защото ги е наследил от тебе. С една дума: *quel amour d'enfant!* Ali cet amour d'enfant. Не слуша баща си. Намери се юнак над юнаците и да видим сега кой кого ще опитомява.“

В това писмо Алка описва ръководителя на българското посолство в Цариград и неговата съпруга (семейство Гешови): „Любопитна съм да разбера как изглежда шефката ми, а още по-любопитна съм дали ще бъде добър началникът. Описват ми я предимно приятна, тази някогашна питомка на известния петроградски благороднически институт. Приятно ми е, че тя се радва на моето пристигане, защото вече е чула от Босилка Ризов много хубави неща за мен. Ще гледам да ѝ угаждам, най-вече заради Минчо. Нейният мъж, началникът на Минчо, спада между парадните посланици на България. Поведението му е много добро и сигурно, но дипломатическите му способности не са такива. При това, доста болнав и капризен. Имат три деца, от които ще се запозная само с Катарина, тринадесетгодишната им дъщеря, и Теодора. (...) Синът им посещава гимназия в София. Другите членове на нашата легация, за съжаление, не са гордост за дома и рода. Поне що се отнася до съпругите на нашите дипломати“ ([11]: 20).

В началото на писмото, което Алка пише от Цариград на 7 декември 1907 г. до майка си, споменава и празненство, посветено на св. Никола: „Имаше позлатени клонки и ръчно изработени парадни дяволчета по масата, която беше в хърватско-български стил. До цикламите, „алени-те циклами“, до червените рози, които сякаш бяха брани в „Розовата долина“, и до приморския розмарин и лаврови листа – седяхме ние тримата от родината. Христо обаче сладко спеше, без да подозира, че свети Никола носи пълни торби с бонбони точно за него чак от Загреб. На сутринта беше голяма радост и веселба *non plus ultra!*“

Споменавайки за някаква венчавка сред дипломатическите кръгове, Алка припомня, че и тя се е венчала за Минчо „с корона от цветя на главата, по гръко-източния ритуал“ ([12]).

В писмото, което Алка изпраща от Цариград на 20 януари 1908 г., споменава и родителите на съпруга си Димитър: „И старите от Казан-

лък се обадиha. За съжаление, колкото дядо Христо е здрав и подвижен, толкова здравето на мама Теофания ме притеснява. Струва ми се, че става дума за болно сърце. Страхувам се, че не може да ѝ се помогне.“

Като пише, че са отишли в руското посолство да празнуват Нова година *по стар стил*, Алка изтъква: „Тези дни възнамеряваме с М. да отидем при българския екзарх Йосиф. Болнав е, но много умен поп. На Нова година М. беше в българска църква на богослужение. Изключително интересна църква. На върха на Цариград, цялата направена от желязо. Ще ида да я видя.“ Също така описва и положението в българското посолство: „Гешови се връщат тези дни от отпуска. Засега мога да бъда доволна от хармонията, която властва между Гешов и М. и г-жа Гешов *et moi*. Чувам, че скоро ще има големи промени в нашия корпус. Много се говори за евентуалното пристигане на княз Ферд. тук.“ ([13]).

От Цариград Алка пише и писмо на майка си с дата *januar 1908*. В него описва как тя и Минчо са били „домакини на една много музикална българска двойка, която се връщала към дома си от Мала Азия. Не мога да потвърдя, че беше добре организирано. Минчо, който иначе е гостолубив домакин, този път беше мълчалив. (...) При това – като на инат – моят син се държеше изцяло атавистично-балкански! Трябваше да поднесе цветя на госпожата и да ги поздрави. Цветята даде на мене, а на гостите обърна гръб.“ Пише още за зъдълженията на съпруга си: „Изглежда Минчо скоро ще ходи в София. Извикан е при Княза. Съжالياвам, че този път отпада всякаква възможност да го придружа. Мадам Гешов има нужда да ѝ помогна при различни приеми в нашата легация. В последно време на всеки час пристигат някакви български големци и постоянно на дневен ред са приеми, закуски и вечери. Легацията не е голяма, но много по-добре екипирана от сръбската например.“ ([14]).

В писмото, което пише до родителите си, Алка заявява: „Тези дни се подготвяме за посещение на една част от българската колония в Цариград. За съжаление, доста е разклонена и малко привлекателна. Освен това, аз специално се чувствам доста *dépaysee*, защото ми липсва познание на кулантната българска конверзация. Тези бълг. в Турция са изключително консервативни. Не искат и да чуят да се говори на друг език, щом става въпрос за българска визита. Обичат много хърватите, но братята сърби мразят до голяма степен. *L'amour fraternel déjà proverbial!*“ ([15], март 1908).

В писмо, изпратено на 3 май 1908 г. до родителите ѝ, Алка пише: „Не е за вярване колко работа се е струпала в легацията след заминаването на Гешов. Говори се, че не стоим на твърда почва, тук в Цариград. Събитията се редят, а нишката, на която се нижат, не е най-здравата. (...) Говори се за неуспешен таен заговор. (...) Ето ни при вас, след месец и половина, без Минчо, който няма отпуска това лято.“ ([16]).

В писмо, изпратено на 9 септември 1908 г., описва сина си Христо: „Не зная как да оценя сина си? Минава ми мисълта, че не си спомня

какво беше обкръжението му преди заминаването в Загреб. Тича като побъркан от стая в стая, от коридора в кухнята и отново в стаята, и постоянно пита: Къде сме? – Кога ще стигнем в Цариград? Вдига шум и се дърпа, когато Фишика се опитва да го сложи в леглото. Вече трети ден е така, с малки паузи. Все повече се страхувам да не е някаква болест, ако може би не беше така рязко откъснат от тишината на Горния град и сянката на големия кестен и подложен на толкова дълъг път, кучета, море, шум и глъчка от улицата. Минчо гледа скептично на всичко това и понякога промърморва: *Un enfant gate!* Така, моя мамичко, всеки по свой начин изживява връщането ни – или отново първото ни идване тук. Но най-важното, с благодарност си спомняме за всички Вас и престоя ни в старата къща на Юревска.“ ([17]).

В писмото, което Алка изпраща от Берлин (където са били и членовете на българското царско семейство) на 10 юни 1912 година, т.е. когато Христо е на пет годинки, а леля му Ивана вече е започнала да твори за него романа си за Хлапич, пише до майка си следното: „Зная, че Ти и Татко сте много горди с българския си внук, който освен че притежава хубост, изглежда притежава и отлична памет. На пет години знае Качич, така да се каже, наизуст. С по-малко желание изучава езиците, за което Минчо му прави забележки. Млад е и се надява, че и този недостатък ще се поправи – но ще се появят други, които трябва постоянно да се делят и изправят.“ ([18]).

В писмото, което Алка изпраща до родителите си от Берлин на 28 март 1913 г., съобщава важни вести – родила е момиченце, на което са дали името на майката на Минчо: „Държа в обятията си – още съвсем слаба – едно малко черно момиченце, което тези дни ще кръстим вкъщи и ще ѝ дадем името на майката на Минчо. Ще се казва Theophanie – Теа, а нашият мъдрец Ристо твърди, че ще бъде много умна, защото има огромни черни очи и коси. Според кой знае какъв критерий той заключи това за сестричката си, която е едва на 10 дни! Нататък: щом направим кръщенето (кума е мадам Атанасов), а аз се възстановя малко, а Христо напълно се излекува от своята болест, ще тръгна с децата и Фишика за Загреб.

Разбира се, ако политическите обстоятелства не се изострят. Минчо остава шеф на българската легация, докато отсъства Гешов, а аз ще бъда в Семеринг. Ако има остри сблъсъци на Балканите – ще трябва да отида в София. Струва ми се, че всичко може да пламне. Страхувам се от Изтока в днешните несигурни времена, така както от нечестивия. Който според мен се е появил точно на територията на Азия или на нашите блажени Балкани. Кръщенето ще бъде сравнително празнично. Цялата легация и няколко членове от руското посолство. Всички православни на едно място! Изгубих достатъчно нерви през тези дълги месеци, отделена от света. Сега отново съм по-добре, момчето ми тича по стаята, а малката качва килограми. Минчо ще Ви пише днес. Него-

вите писма са винаги по-реални от моите. Ще видите колко е влюбен в момиченцето си. А и има защо – sprach die stolze Mutter.“ ([19]).

„Нещо за българите“

Анонимен хърватин, който пътува до Цариград и пребивава известно време там, води свой дневник през 1843 г., а откъс от него е публикуван през 1844 г. под заглавието „Нещо за българите“ („Něšto o Bugarih“) в списанието „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska“ в Загреб. Това е първото хърватско литературно и културно списание, съдържащо литературни приложения, издавано от водача на хърватските илирийци Людевит Гай. През 1835 г. той получава разрешение да издава политическия вестник „Novine horvatzke“, който съдържа литературното приложение „Danica horvatzka, slavonzka y dalmatinzka“⁸. Това приложение играе голяма роля при пробуждането на хърватското национално съзнание и започването на Хърватското национално възраждане, т. нар. „Илирийско движение“. До 1836 г. вестникът излиза на кайкавски диалект, за да се утвърди в кайкавската среда на цивилна Хърватия, а след това на щокавски диалект. Възприема се новият правопис и в името на народното единство се използва временно илирийското име, затова и вестникът през 1836 г. се преименува на „Ilirske narodne novine“, а приложението – „Danica ilirska“⁹. Тъй като вестникът на Л. Гай не е имал разрешение сам да оформя и разпространява политическите новини, от началото на излизането си до 1848 г. „Danica“ всъщност играе ролята на централен информационен орган на хърватското илирийско движение. Освен че под формата на литературни творби (предимно родолюбиви песни) е давала възможност за разпространение на идеологията на илиризма, „Danica“ допринася в огромна степен за утвърждаването на щокавския диалект като хърватски езиков стандарт и на правописа на Л. Гай от 1830 г. До бр. 28 щокавският, като най-разпространен диалект, и новият правопис напълно побеждават кайкавския и старата ортография ([20]).

Редактори, освен Л. Гай, в „Danica“ са били и братята Иван и Антун Мажуранич. През 1842 г. е основана Матица илирска (от 1874 г. Матица

⁸ По идея на Людевит Гай излиза като седмично приложение на *Novine horvatzke*. Вестникът излиза с мотото „Народ без народност е тяло без кости“ („Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti“).

⁹ В периода от 1835 до 1849 г. „Danica“ излиза редовно, а 1849 г. бележи края на непрекъснатото ѝ излизане. Списанието излиза в още два периода, от 1853 до 1854 г. и от 1863 до 1867 г. Но най-значим е първият период, в който списанието излиза, тъй като първоначалната „Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka“ с промяната на правописа в бр. 29 от 1835 г. през първата година на публикуването си става „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska“, а на следващата година – „Danica Ilirska“. Забраната за употреба на илирийското име води до връщане на името „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska“ през 1843 г., за да може през 1849 г. отново да се появи „Danica Ilirska“.

хърватска), чиято цел е била да разпространява науката и литературата на хърватски език, а също да издава текстове на възрожденска тематика. Точно Иван Мажуранич е председател на Матица илирска (1858–1872).

На спомената изложба „Език на моите деди: хърватско-български паралели“ са показани редица текстове от списания и книги от времето на Хърватското национално възраждане, между които особено място заема „Danica“. Тези текстове ясно и непосредствено свидетелстват за контактите между хърватския и българския народ във времето на хърватския романтизъм, т.е. на Хърватското национално възраждане, и за стремежа към славянското единение. В настоящото изследване сме насочили вниманието си и към текста на анонимния хърватин, който отива в Цариград. Тоест, на един обикновен човек от Хърватия, който минава през България, за да стигне до Цариград. Точно в същите рамки, в които от подобна позиция пише и пътува и Александра Мажуранич-Несторов. Интересно е да се анализира и този текст / пътепис и да се сравнят двете свидетелства за българите, написани от перото на двама хървати.

В подзаглавието на текста на анонимния хърватски пътеписец се чете следното: „Извадка от дневника на един пътешественик, пътуващ в Цариград в края на 1843 г.“ (‘Izvadak iz dnevnika jednog domorodca putovavšeg u Carigrad na koncu godine 1843’). Авторът пише от първо лице, а текстът започва така: „Минавайки през България, попаднах на големи разлики между същите българи, както в езика, така и в народните им обичаи. Българите, които живеят в пределите от Стамбол до Филибе и от Галац и Варна до Видин, гордо наричат себе си истински българи; а онези, които са между Филибе и Видин до сръбските и арнаутските предели, с насмешка ги наричат „шопи“ („šopovi“).“ ([21]: 42). По-нататък в текста авторът описва детайлно живота и обичаите на „Истинските българи“. Първо описва народната им носия – както мъжката, така и женската, но на женската обръща много по-голямо внимание, както и на самите жени. При това с голяма похвала описва българките: „Женският пол тук – без каквито и да е шарки – с вкус и в съответствие с народния дух носи сходно облекло, което заслужава обширно да се опише и в детайли да се обрисова като истинска украса на нашата народност.“ В този дух той прави и едно българо-хърватско сравнение: „Когато българките излязат от дома си на улицата или навън, отново носят рокли от тънко домашно сукно, в син или черен цвят, без ръкави, горе тесни, а в кръста закопчани, надолу широки и доста дълги. Тази дреха прилича на онези, които носят в някои части на Хърватия, особено около Карловац, женски сурки или дълги зобунци“. Като описва българките, авторът се изразява много поетично: „Мило става на очите да гледат как бързо ходят пъргавите българки, а ветрецът подхва дрехата им, играе си с нея ту на една страна, ту на друга, завива я като змия, отново я пуска да виси до петите и целува скута на госпожата.“ Авторът подчертава, че българките не носят накити ([21]: 42).

„Цялата сепмплост в облеклото се вижда и в езика на тези хора. Само като ги попиташ нещо, тихо и приглушено отговарят, като насила“, отбелязва авторът. По-нататък той маркира и някои езикови особености на говора им: „Изговарят много кратко думите, а гласните гълтат, напр. *r'ka, ruка; tam, imam; gьda, goveda; žnjam, žanjem; spjem, spavam*. На почти всички имена добавят член (articulus) *ta*, напр. *rkata, zemljata*.“ Описани са и къщите, в които живеят „истинските българи“. Тези къщи са много сепмли, направени от глина, покрити със слама, но отбелязва, че българите са много подредени: „... но зад всичко това, българите обичат чистотата – както в облеклото си, така и в къщите си.“ ([21]: 43). Нататък пътеписецът говори за храната: „Българите се хранят с хляб от ечемик, ръж и по възможност от пшеница, с овче мляко, сирене и месо; а когато са пости, които спазват строго по обичай на източната църква – фасул, зеле и риба.“ По-нататък: „Чушка (*reperku*) слагат във всяко ястие.“ Относно пиенето „истинските българи“ отново биват хвалени от автора: „В пиенето са предимно трезви и умерени, ракия малко пият, а по-бедните си служат с вино.“ По същия начин описва и климата в България: „На места е благо, за здравето и живота на хората много приятно, нито е много студено, нито имат горещини. Такова време оставя големи благодати за хората, които живеят там: затова българите са всички румени, месести, здрави, силни, едри и с високи талии.“ ([21]: 43).

Описанието на живота и манталитета на „истинските българи“ авторът завършва с трудната политическо-религиозна тема. Той говори за вредното влияние на народното просветление от страна на гръцкото православено духовенство. Споменава, че такива вредни влияния се срещат и сред други славянски земи, като Сърбия, Босна и Херцеговина, за което, както цитира, са писали и „*Sàrbske narodne povine*“ в Пеща. Самият автор става свидетел на това явление и казва: „Особено по Беломорското крайбрежие със сълзи оплаквах угнетяването на мирния българин.“ ([21]: 43). След това описва българите в западните краища: „Тези българи се наричат шопи (*Šoprovì*). Различават се от т. нар. „истински българи“ по облеклото си, носията – те носят рокли само от бяло сукно, което сами си правят. Тези българи са много по-свободни от „истинските“, докато говорят“. Тук авторът отбелязва следните езикови особености: „(...) членът *ta* малко се използва, последната сричка изговарят малко по-високо с остър акцент, напр. *ovcé, kozé*. В западните предели се различават и по природните особености, защото има много гори, планини, вода, плодове. Тези части повече приличат на Европа. Къщите тук са по-хубави, а селата по-големи. Тук няма гърци, а и турците говорят български.“

Авторът обръща внимание и на моралните качества на всички българи. Хвали ги много и ги дава за пример пред другите, както иронично казва: „пред така наречените образовани народи в Европа българинът има: силен, чист и здрав характер, прост и непоковарен нрав. Не знае да

лъже, не се отмята от думите си, каквото ти каже е истина, за измама и не мисли, обещанията стриктно изпълнява, малко говори, дълбоко мисли, праведно съди, мирно с всекиго живее, очите му са честни, езикът и тялото му са чисти като дрехите и дома. Никога не се кълне – нито в Бога, нито във вярата, нито в кръста, нито в духа, а най-малко в сътворението. За ругатни не знае, когато най-много се разсърди, казва: „господ да го утрепе, убие“ („da ga gospod potepel, ubil“) ([21]: 43). По-нататък авторът споменава: „Българите с удоволствие пеят. Особено обичат гайдата. Също така са много грамотни“ – самият той получава добре написани сметки, като изброява – „за храна, напитки и конак, храна за коня“ ([21]: 44).

Хърватският пътеписец специално изтъква необходимостта от по-добро опознаване на двата народа – хървати и българи: „Много е жалко за нашия народ, че все още нито един пътуващ не е намерил и разгледал всеки един кът на тази прекрасна земя и не се е запознал с този наш род. Прекарват години и години, скъпо плащат на учители да научат езици (...), а нищо не ни трябва, защото българинът разбира всяка наша дума. Българинът не е варварин, а искрено обича гостите, особено като му кажа, че сме една кръв и един род.“ Авторът описва много пластично реакцията на българина, който „се смее и насила ме води в къщата си, предлага ми храна и пита: „Ела, братко, седни, разбираш ли какво ти говоря?“ („Hodi bratko, sedi, da l' razberaš što t' govorim?“) – „Разбирам“ („Razberam“), му казвам аз, а тогава много се радва. За народността не знае много, когато му говориш за славянството, не разбира, тя му се струва един нов свят, нечут преди това.“ ([21]: 44).

Както и Алка, и този пътеписец пише за ситуацията в Цариград, особено в контекста на българската общност в този голям град: „Също така, в Цариград има много българи. Те предимно пеят хляб, занимават се с различни занаяти, носят по чаршията различни ястия, сладкиши и вода и викат ту „Sirenje“, ту „Роса“¹⁰. Българите в Цариград знаят езици: гръцки и турски, но когато се срещат, с най-голямо удоволствие говорят на майчиния си език.“ Анонимният хърватин описва ситуацията в Цариград и разказва за срещите си с други хървати в Цариград. Споменава отново големия брой славяни в столицата и цитира конкретни данни: „Толкова славяни има в Цариград, че в църквата „Света Богородица“ на Галата всяка неделя се отслужва света миса, на която се чете Евангелието, и думите Божии се проповядват на чист далматински диалект.“ Също така, Цариград, като голям пристанищен град с интензивен морски трафик, е място, където идват много мореплаватели, капитани, моряци, търговци, при това от хърватските градове. Кое то не трябва да ни се струва странно, защото хърватите са известни като способни море-

¹⁰ Авторът обяснява с бележка под линия двете думи: българите обикновено носят сирене и погачи по чаршията. ([21]: 44)

плаватели. Но авторът е учуден от присъствието им в Цариград: „Чудя се, истина говоря, че в лодките и корабите, които от Стамбол отиват по Бяло и Черно море, търгуват с Триест, Венеция, Анкона, Ливорно, Америка, Гърция, Сирия, Египет и т.н., почти всички капитани и техни служители са южни славяни, предимно далматинци, которци, дубровничани и т.н., но което ми е най-драго – всички ревностни домолубци.“ ([21]: 44).

Заключение

От анализа на изследваните документи от кореспонденцията на Александра Мажуранич-Несторов могат да се направят някои изводи – особено ако се сравнят с пътеписния репортаж на анонимния автор. Писмата на Алка свидетелстват за специфична стилистична форма и разкриват множество езикови изрази, характерни за тогавашното централноевропейско гражданство. Така, в този дискурс присъстват много немски думи, изрази, цели изречения, също и френски, руски и други. Целият материал свидетелства за проникването на т. нар. малки лични, семейни истории в големите, обществените, политическите сюжети. Писмата на Алка не са само документ за всекидневието на едно семейство, а и свидетелство на една образована жена, интелектуалка, която принадлежи към висшето общество, за нейното време и пространство. Става дума за началото на турбулентния XX в. на Балканите, където вече се забелязват политическите и обществените сътресения, които скоро ще ескалират в Първата световна война.

В своята цялост изследваният материал насочва към дълбоките и интимни срещи на Алка с България, българите и българската култура. В тази рамка трябва да се отбележи, че Александра е отраснала в семейство Мажуранич, което таи особено чувство към славянофилството. Преди всичко става дума за любовта към хърватската родина като основа на чувството за славянски дух и славянство.

За това славянско чувство видимо свидетелства и пътеписният текст на анонимния автор, публикуван в „Danica“. Този текст се появява във времето и атмосферата на илирийското движение, т.е. на хърватския романтизъм, когато панславянските политически и културни идеи за обединение на южните славяни стават по-прецизни и актуални. Точно семейство Мажуранич дейно участва в илирийското движение – Иван Мажуранич пише двата най-значими художествени текста на този период в хърватската история и литература. Освен това Иван Мажуранич е редактор на „Danica“, в която е публикуван пътеписът, с който се занимава настоящият текст. Ето защо, въпреки че двете разглеждани кореспонденции са написани с повече от половин век разстояние във времето (1844–1905), те са свързани помежду си от общия всеславянски дух и от духа на хърватския (мажураничевия) романтизъм.

И двамата автори анализират и описват българите, техния менталитет, начина им на живот, морала, обичаите им много похвално.

Също така авторите имат и обща крайна цел на своите пътувания – Цариград. И двамата описват ситуацията в този голям и значим морски търговски град. Преди всичко, неговото мултифункционално и мултикултурно разнообразие и менталитета на Изтока. В този контекст и двамата автори се съсредоточават върху българската общност, т.е. върху славянския елемент в тази голяма етническа мозайка.

И двата текста, съответно и двамата автори, показват чрез собствените си свидетелства една сложна географска, обществена и културна балканска област, която въпреки сложността и трудните условия, така различни от тези в т. нар. богата и просперираща Европа, всъщност излъчва, както отбелязват и двамата автори, една общочовешка най-висша ценност, високи хуманни постижения, морал, братската любов между двата славянски народа.

Анализът на изследваните свидетелства е ново допълнение към богатите и подчертано доброжелателни хърватско-български отношения през вековете, но сигурно ще бъде и стимул за по-нататъшни изследвания на тези отношения.

Литература

- [1] Damjanović, St. *Zapis popa Martinca o bitki na Krbavskom polju godine 1493*. <http://www.croatianhistory.net/etf/pop.html> [Posjećeno 1.5.2018]
- [2] Čupković, G. *Zapis popa Martinca kao spomenik književnoga djelovanja. // Umjetnost riječi*, 2009, No 1–2, siječanj–lipanj, str. 1–27.
- [3] Jurdana, V. Risto Nestoroff kao zbiljski okvir književnom liku Šegrta Hlapića u hrvatsko-bugarskom kontekstu. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Nova virtualna izložba NSK – „Jezik sveti mojih djedova: hrvatsko-bugarske usporednice“. Bugarske teme u hrvatskoj književnosti, 2017. <http://www.nsk.hr/nova-virtualna-izlozba-nsk-jezik-sveti-mojih-djedova-hrvatsko-bugarske-usporednice/>, <http://virtualna.nsk.hr/bugari/risto-nestoroff-zbiljski-okvir-knjizevnom-liku-segrta-hlapica-hrvatsko-bugarskom-kontekstu/> [Objavljeno 3.01.2017, posjećeno 10.5.2018]
- [4] Hranjec, S. *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Zagreb, Školska knjiga, 2006.
- [5] Kümmerling-Meibauer, B. *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur. Ein internationales Lexikon*. Stuttgart-Weimar, Metzler, 1999.
- [6] De Canziani, Th. Popis dokumenata Ostavštine Mažuranić-Nestoroff. In: Toševa-Karpowicz, Lj., Crnković, G., de Canziani, Th. (Eds.) *Diplomatska ostavština Nestoroff – U spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić-Brlić-Ružić*, Rijeka, Udruga prijatelja Bugarske, 2006, str. 24–25.
- [7] De Canziani, Th. Robert's College. In: Toševa-Karpowicz, Lj., Crnković, G., de Canziani, Th. (Eds.) *Diplomatska ostavština Nestoroff – U spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić-Brlić-Ružić*, Rijeka, Udruga prijatelja Bugarske, 2006, str. 19–20.
- [8] Toševa-Karpowicz, Lj. Diplomatska ostavština Nestoroff u Spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić-Brlić-Ružić. In: Toševa-Karpowicz, Lj., Crnković, G., de Canziani, Th. (Eds.) *Diplomatska ostavština Nestoroff. U spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić-Brlić-Ružić*. Rijeka, Udruga prijatelja Bugarske, 2006., str. 15–18.

- [9] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo Samo najbližima*, 7. II. 1905. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [10] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, 12. VIII. 1907. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [11] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, 20. VIII. 1907. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [12] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, 7. XII. 1907. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [13] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti i ocu Vladimiru*, 20. I. 1908. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [14] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, januar 1908. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [15] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti i ocu Vladimiru*, mart 1908. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [16] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti i ocu Vladimiru*, 3. V. 1908. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [17] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, 9. IX. 1908. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [18] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti*, 10. VI. 1912. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [19] Aleksandra (Alka) Mažuranić-Nestoroff: *pismo majci Henrietti i ocu Vladimiru*, 28. III. 1913. Ostavština Mažuranić-Nestoroff. Fondacija Matilde Ružić – Spomenička knjižnica i zbirka Mažuranić-Brlić-Ružić, Rijeka.
- [20] Danica Ilirska. In: *Hrvatska enciklopedija* (mrežna). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13854> [Posjećeno 12.5.2018].
- [21] Něšto o Bugarih (Izvadak iz dnevnika jednog domorodca putovavšeg u Carigrad na koncu godine 1843). // *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. 1844., br. 11, str. 42–44, ovdje str. 42. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Nova virtualna izložba NSK – „Jezik sveti mojih djedova: hrvatsko-bugarske usporednice“, Digitalizirana građa, Novine i časopisi, <http://www.nsk.hr/nova-virtualna-izlozba-nsk-jezik-sveti-mojih-djedova-hrvatsko-bugarske-usporednice/>, <http://virtualna.nsk.hr/bugari/nesto-bugarih-danica-horvatska-slavonska-dalmatinska-zagreb-1844-br-11/> [Posjećeno 12.5.2018]